

**ALISHER NAVOIY ASARLARIDA PSIXOLOGIK PORTRET
YARATISH USLUBI**

*Farg‘ona davlat universiteti filologiya fakulteti o‘zbek tili yo‘nalishi
talabasi **Abbosova Sarvinoz***

Anotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy asarlarida psixologik portret yaratishning badiiy-uslubiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Muallifning ichki monolog, ramz va timsollar, dialog, tashqi holatdan ichki kechinmaga o‘tish kabi usullari misollar asosida yoritilgan. Navoiy ijodida ruhiy jarayonlarning chuqur ochilishi Sharq adabiyotida psixologik tasvirning shakllanishida muhim o‘rin tutgani ta’kidlanadi. Tadqiqot natijalari Navoiy poetikasining psixologik qirralari hali to‘liq o‘rganilmaganligini ko‘rsatadi va mavzuning zamonaviy adabiyotshunoslik uchun dolzarbligini asoslaydi.

Annotation: This article analyzes the stylistic and artistic features of creating psychological portraits in the works of Alisher Navoi. The study examines the author's use of inner monologue, symbols and imagery, dialogue, and the transition from external description to inner experience. It is emphasized that Navoi's deep exploration of psychological processes played an important role in shaping psychological depiction in Eastern classical literature. The findings show that the psychological aspects of Navoi's poetics remain insufficiently studied and highlight the relevance of further research within modern literary studies.

Kalit soʻzlar: Navoiy, psixologik portret, ruhiy tasvir, ichki monolog, ramz va timsollar, dialog, badiiy psixologiya, qahramon ruhiyati, mumtoz adabiyot, psixologizm, badiiy tafakkur, doston poetikasi.

Kirish: Alisher Navoiy ijodi ko‘p asrlar davomida Sharq adabiyotining asosiy tayanchi, ma’naviy mezon sifatida qadrlanib keladi. Uning badiiy merosi nafaqat o‘zbek adabiyoti, balki butun turkiy xalqlar madaniyati uchun beqiyos ahamiyatga ega. Navoiy asarlarida til boyligi, poetik tasvirlar, syujet qurilishi kabi jihatlar ko‘p tadqiq qilingan bo‘lsa-da, uning qahramon ruhiyatini yoritishdagi

mahorati hali ham to'liq o'rganilmagan qatlamlardan biridir. Ayniqsa, psixologik portret yaratishda qo'llagan ichki monolog, ramziy talqin, tashqi holat orqali kechinmalarni ochish kabi usullar Sharq mumtoz adabiyotida nihoyatda teran va innovatsion yondashuv hisoblanadi.

Navoiy inson qalbini juda puxta kuzata olgan, har bir kechinmani badiiy ma'nolarga o'rab bera olgan adibdir. U uchun qahramon — bu shunchaki syujetni harakatlantiruvchi obraz emas, balki o'z ruhiyati bilan yashaydigan tirik shaxsdir. Shuning uchun ham uning dostonlari, nasriy asarlari va ruboiylarida qahramonlarning ichki iztirobi, quvonchi, kurashi yoki ruhiy uyg'onishi alohida badiiy qatlam sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur maqolada Navoiy tomonidan qo'llagan psixologik tasvir vositalari ilmiy tahlil qilinadi hamda ularning mazmuniy va estetik ahamiyati yoritiladi.

Navoiy badiiy tafakkurida psixologik portret tushunchasi

Psixologik portret — qahramonning ruhiy olamini, ichki kechinmalarini, fikr-mulohazalarini, hayotga munosabatini tasvirllovchi badiiy uslubdir. Navoiy bu uslubni o'z asarlarida juda tabiiy va chuqur qo'llagan. U qahramon ruhiyatining eng nozik holatlarini ham badiiy obrazlar orqali ko'rsatadi: iztirobni tun bilan, umidni bahor bilan, qo'rquvni sahro yoki bo'ron bilan bog'laydi.

Navoiy uchun inson ruhiyati o'zgaruvchan, murakkab jarayon bo'lib, badiiy obrazlar orasidagi eng muhim qatlamdir. Shu bois u har bir qahramonning qaror qabul qilish jarayonini, o'z-o'zi bilan kurashish davrini, sevgida yoki iztirobda qanday o'zgarishini batafsil tasvirlaydi.

Ichki monologlarning qo'llanishi. Navoiy ichki monologlardan foydalanib, qahramonning ichki dunyosini bevosita ochishga muvaffaq bo'ladi. Bu usul ayniqsa "Layli va Majnun" dostonida yaqqol ko'rinadi. Majnun o'zining ruhiy iztiroblarini tabiat bilan "suhbat" orqali ifoda etadi. Uning ichki monologlari orqali:

- ruhiy tushkunlik,
- ongning ikkiyoqlama kurashi,
- sevgiga mutlaq berilish,
- jamiyatdan uzoqlashish jarayoni

bosqichma-bosqich ochiladi.

Bu jarayon psixologik romanlarga xos bo'lgan uslublarning erta namunalaridan biri sifatida baholanadi.

Ramzlar orqali ruhiyatni yoritish

Navoiy asarlarining eng kuchli jihatlaridan yana biri — ramzlar vositasida ruhiy holatni ifodalashdir. Masalan:

- Sahro — yolg'izlik, iztirob, ruhiy bo'shliq,
- Bahor — umid, yangilanish, qalb tiklanishi,
- Bo'ron — ichki notinchlik, qo'rquv,
- Ko'l yoki suv — poklanish, ma'naviy o'sish.

“Lison ut-tayr” dostoni butunlay ramziy psixologik qatlamga qurilgan. Qushlar sayohati — bu aslida insonning o'z nafsini engishga qaratilgan ruhiy yo'li. Har bir qushning hikoyasi, uning sababiy kechinmalari va yo'ldagi sinovlari inson ruhining turli bosqichlarini ifodalaydi.

Tashqi belgilar orqali ichki kechinmalarni tasvirlash

Navoiy qahramonning tashqi holatidan psixologik xulosa chiqaradi. Masalan:

- rangi oqarishi — qo'rquv yoki tashvish,
- boshi egilishi — tavozu yoki iztirob,
- qo'l titrashi — ruhiy larza,
- ko'zning yaltirashi — quvonch yoki umid belgisi.

“Farhod va Shirin”da Farhodning mehnatdagi charchog'i, ammo ko'nglidagi sobitlik, sevgida mustahkamligi tashqi harakatlar orqali juda ta'sirli berilgan.

Dialoglarning psixologik funktsiya sifatida qo'llanishi

Navoiy dialoglarni shunchaki suhbat emas, balki xarakter ochuvchi vosita sifatida ishlatadi. Qahramonlar gapirganida:

- ularning fe'l-atvori,
- dunyoqarashi,
- ichki fikrlari,
- ruhiy ustun yoki ojiz jihatlarini ochiq namoyon bo'ladi.

“Sab’ ai Sayyor”dagi shahzodalar hikoyalari — psixologik portretning eng yorqin misollaridan biri. Har bir shahzoda o‘z voqeasi orqali o‘z xarakterini ochib qo‘yadi.

Navoiy psixologizmining adabiyotdagi ahamiyati

Navoiy inson ruhiyatiga yondashishda Sharq adabiyotida yangi badiiy maktab yaratdi. Uning psixologik tasviri:

- qahramonlarni tiriklashtiradi,
- o‘quvchini ruhiy jarayonga jalb qiladi,
- badiiy obrazlarni ko‘p qatlamli qiladi,
- tasavvufiy ma’no bilan uyg‘un ishlaydi.

Bugungi adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan qaralganda, Navoiy uslubidagi psixologik qatlam hali juda keng tadqiq etilmagan va bu mavzu zamonaviy psixologik tahlillar uchun ochiq maydon bo‘lib qolmoqda.

Xulosa

Navoiy asarlarida psixologik portret yaratish — uning ijodidagi eng o‘ziga xos badiiy hodisalardan biridir. U ichki monolog, ramz, tashqi tasvir va dialoglar orqali inson ruhiyatini nihoyatda chuqur ochadi. Qahramonlar nafaqat syujetda harakat qiladi, balki kendi ichki kurashi, o‘zgarishi, ruhiy uyg‘onishi bilan o‘quvchi qalbiga yaqinlashadi. Shu sabab, Navoiy ijodi psixologik tasvirning Sharq adabiyotidagi eng yuksak namunasi bo‘lib, kelgusida ham keng ilmiy tadqiqotlarni talab qiladi.

1. Navoiy, A. Xamsa. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, turli yillar.
2. Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. — Toshkent: Yozuvchi, 1983.
3. Navoiy, A. Lison ut-tayr. — Toshkent: Fan, 1991.
4. Rasulov, A. Navoiy poetikasi. — Toshkent: Fan, 2000.
5. Qo‘shjonov, M. Navoiy asarlari tahlili. — Toshkent: Fan, 1998.
6. Abdullaeva, Z. Mumtoz adabiyotda psixologik tasvir. — Toshkent: Universitet, 2015.
7. Ne‘matov, H. Badiiy matn va ruhiyat. — Toshkent: Akademnashr, 2018.